

PAPER DETAILS

TITLE: Sia-Mutezile Gaybet Tartismasi (Kadi Abdulcebbar-serif Murteza)

AUTHORS: Niyazi KAHVECI

PAGES: 153-166

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/583055>

Şia-Mutezile Gaybet Tartışması (Kadı Abdulcebbar-Şerif Murteza)

NİYAZİ KAHVECİ

Dr.

e-mail: kahvecitl@yahoo.com

abstract

The Polemics Between the Shi'a And the Mu'tazilah on the Ghaybah (al-Qâdî Abd al-Jabbâr and al-Sharîf al-Murtadâ) The belief of the *Ghaybah* in the Imamite Shi'a is not only one of the basics of the credo, but also is the essential principle of the total structure of the religion. After the concealment of the twelfth Imam Muhammad b. al-Hasan al-Askerî in 256/874, which the Imâmîtes named this period as the Small Occultation (*al-Ghaybay al-Sughrâ*), they managed to handle this intercession period by creating the "Proxy/Deputy of the Imam" system. When the last Proxy/Deputy died in 329/941, and the prolonged occultation of the Imam caused disappointment and despair for the public, the Imâmîte had entered into a new era which the ulama had to sort this problem out.

The Shi'ite ulama, by creating a new formulation for the legitimization of the concealment, they named this advent period as the Great Occultation (*al-Ghaybah al-Kubrâ*), and transferred the Hidden Imam into Promised Mahdi, who one day, when God permits, will return and fill the globe with justice and equity. This doctrinal evolution, created the *Ghaybah* literature. The success of the ulamâ in legitimizing Imam's *Ghaybah*, and creation of such literature, provided them to obtain the authority of the Hidden Imam to be named as the *Walayât al-Fakîh*.

The opponents of Shi'a had refuted the belief of *Ghaybah*. The Shi'ites responded them and vehemently defended this belief. Consequently, a vast polemic literature of "Refutation (*Raddiya*)" has come into being. One of them occurred between the Mu'tezilite great mutakallîm-scholar al-Qâdî 'Abd al-Jabbâr (d. 415/1020) and his disciple Imamite mutakallîm-scholar al-Sharîf al-Murtadâ (d. 436/1044). In his time the responsibility of defending the Imâmîte doctrine of *Ghaybah* fell on him. He wrote *al-Shâfi fî'l Imâmah*, in reply to the Mu'tazilite al-Qâdî 'Abd al-Jabbâr's refutation of the Imâmîte in his *al-Mughnî fî Abwâb al-Tawhîd wa al-Âdl*. In *al-Shâfi*, al-Murtadâ deals with the question of *ghaybah* within the Imâmîte. Kâdî's criticism of *ghaybah* rests upon two questions; namely holding the individuals with the religious obligations (*al-taklîf*), and the implementation of the penalties (*iqamat al-hudûd*) become impossible during the absence of the Imam, as the Imâmîtes see him vital for these two impositions.

key words

Polemics, Shi'ites, Mu'tazilites, the Hidden Imâm (*al-Imâm al-Ghâib*), the Occultation (*al-Ghaybah*)

I- Şia'da Gaybet

İmamî Şiilik'te Gaib İmam'a inanç, sadece itikadın temel ilkesi değil, aynı zamanda dini yapının esasıdır.¹ İmamîler'in inancına göre, onbirinci İmam

1 A. Sachedina, "A Treatise on The Occultation of the Twelfth Imamite Imam", *Studia Islamica*, 1978, MCMLXXXVIII, 109-125, 109.

Muhammed b. Hasan Askeri'nin oğlu onikinci İmam Muhammed el-Mehdi, 260/873-874 yılında 'adaleti' tesis etmek amacıyla tekrar yeryüzüne dönmek üzere, teknik tabiri ile, gaybet'e girmiştir. Bu tarih, İmamîler için Küçük Gaybet (*el-Gaybet es-Suğrâ*)'ın başlangıcıdır.² Şiilerin rivayetlerine göre Küçük Gaybet dönemindeki imam, aktif siyasi güce sahip olamasa da, sefir ve vekil ünvanı ile dinî-adlî otorite verdiği yakın, güvenilir, alim ve fakih kişilerle, gaybeti halinde gerekli gördüğü kişileri kabul edip görüşmek, mali işleri düzenlemek, özel ve genel müşkilatı çözmek, dört sefirden başkalarını tayin etmek ve Küçük Gaybeti bitirmek gibi işler yaparak sosyal ve dini yapıyı idare ve fikhî otorite icra ediyordu.³ "İmamlara niyabet" sistemi, son Vekil'in, 329/941'de ölümüyle sona ermiş ve Büyük Gaybet (*el-Gaybet el-Kubrâ*), devri başlamıştır.⁴

İmam'ın sağ olup olmadığı daha Küçük Gaybet'in sonunda sorgulanmaya başlanmış ve Şiilerin büyük çoğunluğunun ondan umutlarını kesip Gaib İmam'a inançlarını iptal ettikleri rivayetleri mevcuttur.⁵ Fakat 4/10. asırdaki ulema, İmamların daha önceleri, senedlerini Hz. Ali'ye dayandırdığı gaybet üzerine zaman zaman rivayet ettikleri hadisler/ahbar, sem'i mesned yaparak onikinci İmam'ı ve gaybetini meşrulaştırmış ve bunun asırlar önce yapılan bir İlahi plan sonucu olduğunu, halka inandırmaya çalışmıştır.⁶ Böylece Gaybet, bir süre hadisler/ahbar ile savunulmuştur. Bu usule en iyi örnek, Kuleyni (ö.328/940)'nin *el-Kâfî* ve İbn Babuya Saduk (ö. 381/991)'un hadis derlemesi olan eserleri gösterilebilir. İlk derlenen ahbar eseri olmasına rağmen Saduk, muhtemelen mevsuk olduklarını ispat amacıyla *Kemalu'd-Dîn* adlı eserindeki hadislerinin, 256/874'den önce yazılan *Usulu'l-Erba'a Mie*'de toplandığını iddia eder.⁷

Onuncu asrın sonuna varıldığında bu hadislerin, diğer bir ifade ile sem'in, gaybetin inandırıcılığı için yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. Bu nedenle İmami ulema, Kelamî tartışmalara baş vurmuştur. Aynı konuların, aklî-kelamî usulle ictehad yaparak tartışılması, aynı zamanda ahbar ravisi olan Şii alim Mufid

2 Muhammed Husayn Tabâtabâ'î, *Shi'ite Islam* Albany, 1975, s. 210; E. R. Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, İstanbul, 1980, s. 112; Mustafa Öz, *İmamîyye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*, İstanbul, 1995, s. 48; Avni İlhan, *Mehdilik*, İzmir, 1976, s. 72.

3 Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-Gaybeti's-Suğrâ*, Beyrut, 1972, s. 566-630.

4 69 sene süren ve 329/941'e kadar süren Küçük Gaybet süresince dört adet vekil/sefir tayin edilmiştir. Sefirlerin isimleri için bkz. Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-Gaybeti's-Suğrâ*, Beyrut, 1972, s. 396 vd.; Fırlalı, *Mezhepler*, s. 112-113; M. Öz, *İmamîyye*, s. 62-68; A. İlhan, *Mehdilik*, s. 72.

5 Muhammed b. İbrahim (ö. 970), *Kitabu'l Gaybe*, Tebriz, 1317/1899, s. 80.

6 İbn Ebî Zeyneb (4/10. asır), *Kitabu'l-Gaybe*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Tahran, 1397, s. 141, 166.

7 *Kemalu'd Din*, s. 2, 3, 19. Şeyh Saduk, bu eserin müstakil bir babında yüzyıldan daha uzun yaşayan insanları anlatarak Gaib İmam'ın hayatta olduğunu savunmaktadır.

(ö.1022) tarafından başlatılmıştır. O, imamın gaybetini meşrulaştırabilmek için Kelam usulünü yoğun bir şekilde istihdam etmiştir. Eseri *Fusûlu'l Aşere fi'l Gaybe*'de Gaib/Gizli İmam'ın varlığını ispat amacıyla iki temele yer vermektedir. Bunlar; her devirde bir imamın mevcudiyetinin gerekliliği ve imamın ismetidir. Mufid, ahbar isnad etmede kullanılan “*filan imam dedi*” yerine, “*onlar şunu derse....biz deriz ki...*” şeklinde diyalektik reddiye metodunu kullanmıştır.⁸ Mufid'in konuyu bu şekilde ele alışı sonraki ulemanın tartışma çerçevesini çizmiştir.⁹ Bu durum, öğrencileri Karacaki (ö. 448/1057) ve Tusi (ö. 458/1067)'de olduğu gibi Şerif Murteza (ö. 436/1045)'da da görülür.¹⁰

Bu dönemdeki İmamî ulema, onikinci İmam el-Mehdî'nin gaybete girmesini, babası onbirinci İmam Hasan Askerî (845-873)'nin planladığını iddia etmekte ve buna neden olarak, Şiiler'in muhtemel isyanlarına karşı Abbasiler'in, Halife Me'mun ile başlayan katı ve sert politikalarını göstermektedir. Şiilere göre, Halife Mu'temid, İmam Askerî'nin oğlunu arattırıp öldürtmeye çalıştığından Askerî, Onikinci İmam olacak oğlunun doğumunu saklı tutmuş, adını el-Kaim el-Mehdi olarak belirlemiş¹¹ ve bu bilgileri sadece bir kaç kişiye açıklamıştır.¹² Siyaseten olsa gerek Askerî'nin hiç evladı olmadığını savunan alimler de mevcuttur. Mesela İmam Mehdi'nin kendisi ile mektuplaştığı rivayet edilen¹³ Mufid, Askerî, herkesce bilinen bir evlad bırakmadığını söylemiştir.¹⁴ Şii kaynaklar, Onikinci İmam'ın gaybete girmesine genel olarak üç neden zikretmektedir. Birinci neden; Abbasiler'in, İmamîlere ve İmamlarına karşı takındığı zalimane tavır sonucu bütün Şii imamları göz hapsinde tutmuş ve taraftarları ile temaslarını önlemeye çalışmıştır.¹⁵ Bu nedenle el-Kaim'in, tekrar zuhur etmeden önce öldürülme korkusu ile gizlendiği kaydedilir.¹⁶ İkinci neden, Kaim'in zalim yöneticiye itaat etmemeye yemin etmiş olmasıdır.¹⁷ Kuleyni tarafından

8 Bkz. Muhammed b. Numan el-Mufid, *Fusulu'l-Aşere fi'l-Gaybe*, Necef, 1951.

9 Jassim Hussain, *The Occultation of the Twelfth Imam*, Tehran, 1982, s. 145.

10 Şerif Murteza, bu uslubu *eş-Şafi fi'l İmame* de olduğu gibi, gaybet üzerine yazdığı risalesinde de kullanmıştır. *Risale fi'l Gaybeti'l-Hucce, Resailu's-Şerîf el-Murteza*, nşr. Es-Seyyid Mehdî er-Recâî, Kum, 1405, II, 293. .

11 Muhammed b. Ali Hüseyin Babeveyh es-Sadûk (ö. 991), *Kemalu'd-Din ve Tamamu'n-Ni'me*, Tahran, 1378/1958, s. 317-323.

12 Saduk, *Kemalu'd-Dîn*, s. 435; Kuleyni, *el-Kafi fi'l-İlmi'd-Din*, Tahran, 1961, I, 330; Şeyhu't-Taife Ebu Cafer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (ö. 460/1067), *Kitabu'l-Gaybe*, Tahran, 1398, s. 148, 152.

13 Muhammed es-Sadr, *Târîhu'l-Gaybeti'l-Kubrâ*, Bayrut, 1982, s. 157 vd.

14 el-Mufid, *İrşad*, Necef, 1972, s. 389-390.

15 Muhammed b. Ali İbn Şehrâşub (ö. 1162), *Mealimu'l-Ulema*, Tahran, 1353, s. III, 533.

16 el-Mufid, *İlelu's Şeria*, Necef, 1385/1966, s. 243-244; Kuleyni, *Kafi*, s. 24.

17 Saduk, *Kemal*, s. 303, 485.

zikredilen üçüncü nedene göre gaybet, Allah tarafından mahlukatı bir imtihandır. Gaybet vasıtasıyla Allah, Onikinci İmam'ın imametini tasdik edenleri ve etmeyenleri tespit edecektir. Kuleyni gibi diğer ulema, bu gerekçe için çok sayıda ahbar rivayet etmektedirler.¹⁸

Gaybetin en önemli sonucu olarak, İmamî fukahanın, hem iktidardaki yöneticiler hem de Şii halk üzerindeki otoritesinin genişlemesi zikredilebilir. Vikale idaresinin 329/941 yılında sona ermesi ile İmamîlerin liderliği meselesinde doğan büyük boşluk, İmamî fukahanın kendi faaliyetlerini genişletmelerine ortam doğurmuştur. Genişleyen etkinliği sayesinde fukaha, İmamî toplumun birliğine büyük katkı sağlamıştır. Her imamın vefatını müteakip pek çok fırkaya bölünen İmamîler, fukaha etrafında birleşmişlerdir. Fakihin vefatı, bölünmeye neden olmadığından onun ölümü üzerine bir başkasının liderliğinin kabul edilmesi kolay oluyordu. Böylece Askerî'nin ölümü ile doğan on dört Şii fraksiyon ortadan kaybolmuş, sadece Gaib İmam'ın imametini savunan İmamiyye ayakta kalmıştır. Cemaatlerinin parçalanıp dağılmasını önleyebilmek için bir lidere ihtiyaç bulunduğunu gören fukaha, kendi siyasi otoritelerini tesis etme konusunda birleşmişlerdir. Ulemayı birleştiren kuvvet, Gaib İmam'ın imametinde olan inançları olduğundan onlar, zuhuruna kadar Onun diri olduğunda icma ettiler.¹⁹ Böylece sıradan İmamîlerin, onuncu asrın son çeyreğine kadar, fukaha fetvalarını onikinci İmam'ın gerçek fetvaları olarak görmeleri meselesi hallolmuştu. Fakat kendilerini imamlarıyla eşit otoriteye sahip kılmadılar. Ulema, Kaim'in zuhuruna kadar imamın makamına kimsenin sahip olamayacağından ve humus vergisi imamın payı olduğu için, mükelleflerin, onu bir kenarda biriktirmesi ve Gaib İmam'ın zuhurundan önce ölürse, onu güvendiği kişiye bırakması gerektiğini karara bağlamıştır.²⁰

Fakat Gaybet döneminde Şii ulemanın çözmesi gereken en önemli iki mesele; imamın, dini ve ülkeyi koruma ve hadleri infaz gibi görevlerini ifası ve fertlerin mükellefiyeti idi. Gaybet üzerine yazılan eserlerde yapılan Kadı Abdulcebbar²¹ ve Şerif Murteza'nın²² tartışmasında, bu meselenin sorulabilecek sorularının ve cevaplarının bir örneğini bulmamız mümkün olacaktır.

18 Kuleyni, *el-Kaфі*, I, 336; İbn Ebî Zeyneb, *Kitabu'l-Gaybe*, s. 141, 166.

19 Jassim Hussain, a.g.e., s. 152.

20 Şerif Murteza, *Fusulu'l Muhtara mine'l Uyun ve'l Mehasin li'l Mufid*, Necef, 1966, s. 261.

21 Kadı Abdulcebbar b. Ahmed b. Abdulcebbar b. Ahmed b. Halil b. Abdullah Ebu Hasan Hemedani (325-415/936-1020), Ebu Haşim el-Cubbâf'ın Basra Mutezilesindendir. Devrinin Mutezile şeyhidir. Kadı'l Kudatlık vazifesinde bulunmuştur. Fıkıhta Şafii Mezhebi'ne mensuptur. Buveyhiler'den Sahib b. Abbad tarafından Rey ve Kazvin şehirlerinin Kadılık görevi verilmiştir. Çok sayıda eser yazmıştır. Bkz. Ebu Sa'd Muhassin b. Muhammed el-Cuşemî, *Şerhu'l-'Uyûn*,

II- Şia'da Gaybet Eserleri

Gaybet eserlerinin ehemmiyeti, imamın gaybeti esnasında insanların siyasi olarak nasıl davranacağı ve dinini nasıl ifa edeceği meselesinde yatıyordu. Bu meseleyi çözmesi gereken Şii ulema çok zor bir mükellefiyet ve vazife ile karşı karşıya kalmıştı. Bu yeni meseleyi çözmeye, Ahbar'dan müteşekkil nass yetersiz kaldığından ulema, İslam'a giren felsefe ve mantık sayesinde akla daha çok dayanmak zorunda kalmıştır.

Gaybet kavramı oluşturmak ve eserlerini yazmak Şii ulemaya, halk üzerinde Gaib İmam otoritesini sağlayan "Velâyet-i Fakih" "Mutlak Merce-i Taklîd" yetkisini kazandırmıştır.²³ Şii ulema çok sayıda Gaybet Eserleri telif etmiştir. Bu eserler, Gaybet-i Suğrâ (260/874)'dan önce, Gaybet-i Suğrâ esnasında ve Gaybet-i Kübrâ (329/941'nin başlangıcından sonra olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır.²⁴

Gaybet-i Suğrâ Öncesi

Ali b. Hasan et-Tâî et-Tatârî (2/8. asır), *Kitabu'l-Gaybe*.²⁵

İbrahim b. Salih b. Enmâtî, *Kitabu'l-Gaybe*.²⁶

Hasan b. Ali b. Faddal (ö. 224/839), *Kitabu'l-Gaybe*.²⁷

Ebu Said Abbâd b. Yakub el-Asfarî (ö. 250/864), *Kitabu Ebi Said el-Asfarî*.²⁸

Fadlu'l-İtizâl ve Tabakâtul-Mutezile, Thk. Fuad Seyyid, Tunus, 1986, s. 365-368; Ahmed b. Yahya İbnu'l-Murteza, *Kitabu Tabakâtul-Mutezile*, Beyrut, 1961, Thk. Susanna Diwald Wilzer, 112-3; İbnu'l Esir, *el-Lubâb fi Tehzîbi'l-Ensâb*, Mısır, 1936, III, 293; Abdolvahhab b. Ali (Tacuddin) Subki, *Tabakatu's-Şafi'iyi'l-Kübra* Mısır, 1906, III, 219; Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Mısır, 1357/1906, 1/245.

22 Şerif Murteza, Ebu Kasım Ali b. Hüseyin el-Musavi b. Musa b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib, 355/966'da Bağdat'ta doğmuş ve yine orada 436/1044'de vefat etmiştir. Kadı Abdulcebbar'ın talebesi ve devrinin Şi'a şeyhidir. İbnu'l Esir, *el-Kamil*, IX, 180; İbnu'l Murteza, *Tabakatu'l-Mutezile*, 117; Şeyhu't-Taife Ebu Cafer Muhammed b. Hasan b. Ali Tusi (385-460), *el-Fihrist* (Calcutta, s. 1853-55, s. 218; Mustafa b. Hüseyin et-Tefrişi, *Nakdu'r-Rical*, Tahran, 1900, s. 232-233; Seyyid Hasan Sadr, *Tesisu's-Şi'a li-Ulumi'l-İslam* (y.y. 1951), s. 214; C. Brockelman, *EI2*, VII, 634; Zehebî, *Tarihu'l-İslam*, H. 436 yılı olayları; Ebu Ferec Abdurrahman b. Ali Cevzi, *el-Muntazam, fi Tarihi'l-Muluk ve'l-Umem* Beyrut, 1412/1992, s. XV, s. 294. Çalışmamızda, Kadı'nın *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk Abdulhalim Mahmud ve Süleyman Dünya ve Şerif Murteza'nın *eş-Şâfi fi'l-İmâme*, Thk. talk. S. Abduzzahir Hüseyin el-Hatib, Tahran, 1986, nüshasını kullandık.

23 M. Saffet Sarıkaya, *İslam Düşünce Tarihinde Mezhepler*, İsparta, 2003, s. 181-182.

24 Bkz. M. Öz, *İmamiyye Şiası*, s. 13-20.

25 M. Öz, a.g.e, s. 14.

26 Ebu Abbas Ahmed b. Ali en-Necâşî, *Ricâlu'n Necâşî*, Beyrut, 1408/1988, I, 86.

27 Necâşî, *Rical*, I, 132.

28 Mustafa Öz, *İmamiyye Şiası*, s. 14.

Ali b. Mehzeyâr el-Ehvâzî, *Kitâbu'l-Kaim, Kitabu'l-Melâhim*.²⁹

Fadl b. Şazân en-Nisâbûrî (ö. 263/873), *el-Gaybe*.³⁰

İbrahim b. İshak el-Ahmerî en-Nihavendî. (ö. 269/879), *Kitabu'l-Gaybe*.³¹

Hasan b. Muhammed b. Süma'a (ö. 263/877), *Kitabu'l-Gaybe*.³²

Gaybet-i Suğrâ Esnası

Abdullah b. Cafer el-Himyeri (ö. 293/905), *el-Gaybe ve'l-Hayre*.³³

Selame b. Muhammed b. Ebi'l-İkram (ö. 340/950 civarı), *Kitabu'l-Gaybe*.³⁴

Ali b. Hasan el-Curmî, el-Gaybe.³⁵

Hasan b. Ali el-Betâinî, *Kitabu'l-Gaybe*.³⁶

Muhammed b. Kasım Ebu Bekir Bağdâdî, *el-Gaybe*.³⁷

Muhammed b. Yakub el-Küleynî (ö. 329/940), *el-Kâfî*.³⁸

İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 329/940), *el-İmame ve't-Tabsıra Mine'l-Hayre*.³⁹

Gaybet-i Kübrâ Başlangıcı Sonrası

Hasan b. Hamza el-Mer'âşî (ö. 350/960 civarı), *Kitab fi'l-Gaybe, Kitabu'l-Eşfiye fi Me'âni'l-Gaybe*.⁴⁰

Muhammed b. Ahmed b. Mehran el-Cemal (ö. 358/968), *Kitabu'l-Gaybe ve Keşfi'l-Hayre*.⁴¹

Hasan b. Muhammed, İbn Ehi Tâhir (ö. 358/968), *Kitabu'l-Gaybe*.⁴²

Muhammed b. İbrahim b. Cafer el-Katib en-Nu'mânî. (ö. 360/971), *Kitabu'l-Gaybe*.⁴³

İbn Ebu Zeyneb en-Numânî (ö.360/971), *Kitabu'l-Gaybe*.⁴⁴

29 M. Öz, a.g.e., s. 15.

30 M. Öz, a.g.e., s. 15.

31 Necaşi, *Rical*, I, 94.

32 Necaşi, *Rical*, I, 142.

33 M. Öz, a.g.e., s. 16.

34 Necaşi, *Rical*, I, 430.

35 Necaşi, *Rical*, II, 78.

36 Necaşi, *Rical*, I, 132.

37 Necaşi, *Rical*, II, 298.

38 M. Öz, a.g.e., s. 16.

39 M. Öz, a.g.e., s. 16.

40 Necaşi, *Rical*, I, 182.

41 Necaşi, *Rical*, II, 316.

42 Necaşi, *Rical*, I, 182.

43 Necaşi, *Rical*, II, 302.

44 Bu kitabın arapça ve İngilizce tercümesi neşredilmiştir. Nşr, Abdullah eş-Şahin, Kum, 1381/2003.

İbn Babeveyh el-KummîŞeyh Sadûk (ö. 381/991), *er-Risaletu'l-Ervele fi'l-Gaybe, Kemalu'd-Din ve Temamu'n-Ni'me*.⁴⁵

el-Mufid, Muhammed b. Muhammed b. Numan (ö. 413/1022), *Kitab Cevâbâtî'l-Fârikîn fi'l-Gaybe, Kitab Fi'l-Gaybe*.⁴⁶

Hasan b. Ali el-Vezîr (ö. 418/1026), *el-Gaybe*.⁴⁷

Şerif Murteza (ö. 436/1044), *el-Mukni' fi'l-Gaybe*.⁴⁸

Muhammed b. Ali Karacaki (ö. 448/1057), *Burhan ala Sıhhati Tûli'l-Ömri'l-İmam Sahibi'z-Zamân*.⁴⁹

Muhammed b. Hasan Tusi (ö. 458/1067), *el-Gaybe*.

III- Gaybet Doktrini

Şia'nın gaybet doktrinini ortaya koyması bakımından, Şerif Murteza'nın, "*Ri-sale fi Ğaybeti'l-Hucce*" isimli risalesini özetlemeyi faydalı görüyoruz.⁵⁰

1. Gaybet, esasların fer'idir. Zor olan, bu esasların sahihliğidir. Bunların sıhhati ispat edilmezse, gaybet üzerine kelam zordur.

2. Bu esaslar, her zamanda bir reisin bulunması ve onun masum olmasının kaçınılmazlığıdır. Akıl, bunları iktiza eder.

Her zamanda imamın vucubiyetine delili, insanların imamın varlığında husun fiili işlemesine ve kubuh fiili terkiine ve insanlar arasında zulmün giderilmesine neden olması ve yokluğunda bunların tersinin vukua gelmesidir. İmamın ismetinin vucubiyetinin delili, imama ihtiyaç kadar onun ismetine de gereklilik olmasıdır. İmamın masum olmaması, sayısız miktarda imamı iktiza eder.

3. Gaybete sebep, zalimlerin, imamı korkutması, onun vazifelerini icrasını ve mütemekkin olmasını engellemesidir. Kendisi ile amaçları arasına engel konursa, imameti icra etme farzı ondan sakıt olur. Zalimler nedeniyle canından korkarsa, gaybeti vacip olur; zarardan kaçınmak, aklen ve sem'an vaciptir.

4. Gaybetin, süresinin uzun veya kısa oluşu değil, illet ve sebebinin süresi önemlidir.

5. Gaib imamın, seleflerinden farkı, o kılıcı ile gelecek, halkı kendisine taate çağırarak, muhaliflerine karşı cihad ederek zalimleri ortadan kaldıracaktır.

45 Necaşi, *Rical*, II, 311; M. Öz, a.g.e., s. 18.

46 Necaşi, *Rical*, II, 327-331.

47 Necaşi, *Rical*, I, 191.

48 Necaşi, *Rical*, II, 102-104.

49 Bkz. Meclisi, *Biharu'l Envar*, Tahran, 1395, LI, 300-301.

50 Risale, Seyyid Mehdi er-Ricâlî tarafından *Resailu's-Şerîf el-Murteza*, Kum, 1405 isimli kitapta neşredilmiştir.

6. Gaybetteki imamın dostları ve onun imametine kail olanlar, gaybetinde bile ondan menfaat sağlayacaklardır; aralarında onun vücudiyetine inanmakla ve onun cezalandırmasından korkmakla kubuh işlemeyecek ve husun ifa edeceklerdir. İmamdan bu menfaatlenme onların mükellef olmasını sürdürür.

7. Gaybet halinde hadlerin infazı meselesi: Suçu işleyen kişi ölmeden, imam zuhur ederse, haddi infaz eder. İmam zuhur etmeden suçlu ölürse, bunun günahı, imamı korkutup gaybete zorlayanlarındır. Bu, hudud ikamesi meselesinde şeriatın neshi değildir; çünkü hudud ikamesinin farzı nesh edilmemektedir.

IV- Kadı Abdulcebbar-Şerif Murteza Tartışması

Şia ile Mutezile, birbiri ile en çok tartışan ve birbirini en çok etkileyen mezhepler sayılmaktadır. Mutezile, Zeydiye Şiası'ndan imamın 'tafdili' prensibini alarak Ali'yi efdal görmüştür. Mutezile, İmamiyye Şia'sının akaidinden bir şey almamıştır.⁵¹ İmamet, İmamiyye indinde usul-i dinin dördüncü esasıdır. Ehemmiyeti nedeniyle, nübüvvet ile mukarindir. Bu esas, İmamiyyeyi, diğer mezheplerden ve Mutezile'den ayıran itikadî kaidedir. Bu, Şia'nın, Mutezile ile en çok tartıştığı meseledir. Şia ile Mutezile arasındaki yazılı tartışmaların başlama zamanını kesin olarak tespit etmek zordur. Fakat, mezheplerin reddiye eserleri üzerinde yaptığımız çalışma bize şunu göstermektedir: Zeyd b. Ali (ö. 122/740), mezhep ismi zikretmeden Mutezili Vasil b. Ata (ö. 131/749)'ya red içeren bir risale yazmıştır.⁵² Şia, isim zikrederek Mutezile'ye karşı ilk reddiyeyi, Hişam b. Hakem (ö. 199/816) ile yazmıştır.⁵³ Bu tarihler esas alınacak olursa, Şiilerle Mutezilîler arasındaki ilk yazılı tartışmaların, ikinci/sekizinci asrın ilk yarısında başladığı söylenebilir.

Makalemizin konusu, özellikle beşinci/onbirinci asırda Şia-Mutezile arasındaki nadir tartışmalardandır. Kadı Abdulcebbar, Mutezile'nin, silinmeye yüz tuttuğu bir asırda, diğer mezheplerle tartışmaya girebilen mezhebin nadir yetişen büyük alimlerindenidir. Ayrıca bu devrede Kadı, Mutezile'yi bitirmeyi amaçlayan Eş'ariliğe ve Şia'ya karşı direnmeye çalışmıştır. Şia, bu devrede, Mutezile'nin silahlarını çokca kullanmıştır. Bu nedenle, Murteza, imamın gaybetini, hocası Kadı'nın ve Mutezile'nin usulü ile ispat etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmamız, Kadı ile Murteza'nın usuldeki bazı benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyacak olması bakımından da önemlidir. Bu tartışma,

51 Abdullatif Abdulkadir Hıfzî, *Te'siru'l Mu'tezile fi'l Havâric ve's-Şia*, Cidde, 1461/2000, s. 467.

52 Fuat Sezgin, *Geshichte Des Arabischen Schrifttums* (Kısaca GAS) Leiden, 1967, I, 590

53 İbn Nedim, *el-Fihrist*, s. 308; Tusi, *el-Fihrist*, s. 22258; Necaşi, *Rical*, II, 397.

aynı zamanda, Büyük Gaybet (329/941)'in ve Büveyhîler (334-447/945-1055)'den Sahib b. Abbad (344-367/955-977)'in, teşeyyü' ve itizali birleştirme teşebbüslerinin akabinde vuku bulmuş olmasından dolayı ayrıca önem taşımaktadır.

Müfid (ö. 413) ve Ebu Cafer Tusî (ö. 460)'nin dahil olduğu muteahhir Şii ulema gibi, Şerif Murteza, usulde, Mutezile'den etkilenmiş⁵⁴ ve İtizalî-aklî metodu, İmamiyye'de kullanan ilk kişi sayılan Müfid'in silsilesini takib etmiştir. Şerif Murteza, İmamiye tarafından bu usulün onbirinci asırdaki temsilcisi görülmektedir.⁵⁵ O, Tusî'nin uslûbu olan ahbar ile birlikte teolojik tartışma yerine, Müfid'in diyalog kalıbını benimseyerek gaybet meselesini aklî delil, istidlaller ve Kelam metodu ile geleneksel ahbar uslûbunu beraber kullanmaktadır.

Kendisinden sonraki asırlarda Mutezile'nin referansı kabul edilen Kadı Abdulcebbar (ö. 415/1020), Şerif Murteza (ö. 436/1044)'nın hocası olmasına rağmen, ikisinin hem mezhebi hem de imamet konusundaki fikirleri tamamen farklıdır. İmamet meselesinde bazı teferruat hariç, Ehl-i Sünnet ile aynı fikirlere sahip olan Kadı, imameti şöyle görür: İmamet, akıl ile değil, sem' ile sabittir. Şeriatı bilmek için imama ihtiyaç yoktur; çünkü ona, hadleri ikame, ülkenin sınırlarını muhafaza etmek ve ordular düzenlemek, şeriatın ahkâmını tenfiz gibi sem'î işler için ihtiyaç vardır.⁵⁶ Murteza'ya göre imam, mükellefler için beyan menzilesinde ve Allah'ın insanlara bir lutfu olduğu için zamanın, Hüccet'ten hali olması sahîh değildir. Böylece imam, insanları salaha yaklaştırır ve fesattan uzaklaştırır. Bu fonksiyonu görebilmesi için imamın, masum olması vacibdir.⁵⁷

Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî* adlı eserinde gaybet üzerine müstakil bir başlık açmamıştır. Şia'nın imamet fikriyatı ile irtibat kurduğu yerlerde İmamın gaybetine temas etmiş ve yukarıda özetlediğimiz İmamiyye'nin gaybet teorisini, son iki maddesi olan teklifler ve hadlerin infazı meselelerini ele alarak çürütmeye çalışmaktadır.

a- Teklifler

Kadı Abdulcebbar, imametın aklen vacip olduğunu çürütmeye dair açtığı faslın, "şüpheler" bölümünde imamın gaybetini ele almıştır.⁵⁸ İnsanların

54 Hıfzî, *Te'sîru'l Mu'tezile*, s. 465.

55 Bkz. Meclisi, *Bihar*, LIII, 181.

56 Bkz. Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, 20, I, 41 ve *Şerhu Usûli'l Hamse*, tlk. Ahmed b. Hüseyin b. Ebi Haşim, thk. Abdulkirim Osman, Kahire, 1965, s. 751.

57 Murteza, *Cumelu'l İlmi ve'l Amel*, Necef, 1387, s. 42-43; Şerif Murteza, *eş-Şâfi fi'l-İmame*.

58 Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, 20, I, 17.

sahip olduğu; şehvet ve hevaya düşkünlük, şüphe etme, sehv ve galat gibi noksanlarını izale için masum imama ihtiyaç duyulmasını, imamın varlığına aklen vacib yapan Şi'anın delilinden hareket ederek gaybet tezinin geçersizliğini şöyle savunmaktadır: "Her devirde, her belde ve toplumda imam ve hüccetin bulunması, yukarıda zikredilen noksanlıkları bulunduğu mükelleflere Allah'ın tekliflerinin sahihliği için lazım olması durumunda, insanların bu noksanlıklarını izalesi, imamın şahsının varlığı ile değil, ondan zahir olan ve öğrenilen bilgi ile mümkündür. Aksi durum, bu zamanda ve zamanların çoğunda mükelleflerin, mazur ve üzerlerinden teklifin sakıt olmasını onlara (İmamîler'e) vacib yapar. Teklif, imamın varlığına bağlanırsa gaybet durumunda mükellefler, dini mükellefiyetlerden muaf olurlar ki bu iki durumdan her birini irtikab, dinden çıkma nedenidir. Bu fikrimizin hilafını tecviz ederlerse, kendi sözlerini nakzetmiş olurlar."⁵⁹ Murteza, bu iddiayı şöyle cevaplamaktadır: "İmamın zahir olmaması, mükellefin ondan menfaat sağlamadığı anlamına gelmediğinden onun zuhur etmemesindeki hal ile aynının/şahsının ademindeki hali, bu açıdan aynı değildir. Bu nedenle mükellefler, görevlerini ifa etmekle yükümlüdür. İmamın gaybeti, insanların mükellef olmalarına mani değildir; çünkü zalimlerin korkutması nedeniyle mükellefler onu gaybete ve istitara ihtiyaç duyurttuklarından dolayı imam zuhur etmeyince onunla vaki olan maslahatın fevtinde hüccet, mükellefler üzerine olur. Böylece imamdaki faydalanmayı kendilerini men edenler, yine mükelleflerin kendileri olmaktadır."⁶⁰ Murteza, bu fikrin zıddını şöyle ifade eder: İmamın şahsının ademinden (yani ölümünden) dolayı mükellefler, ondan yararlanmaktan mahrum kalırsa hüccet, bu yararlanmayı kaybettirene olur ki bu Zat, Allah'tır. Mükelleflerin mazur olma gibi illeti, bertaraf etmesi Allah'a vacip olduğunda, imamın vücudunun, ona taat ve boyun eğme emrinin kaçınılmazlığını biliriz.⁶¹

Metnin insicamından Murteza'nın "mükellefler" tabirinden kasdının, sadece İmamîler'in değil, aynı zamanda Abbasi Halifeleri'nin de olduğunu takip eden şu ibare ifade etmektedir: "İmamı, zuhurdan ve imamet görevini ikameden men eden mükellefin ve birileri tarafından namaz teklifinden alıkonan kimsenin hali, onu ikameye kendi fiilleri ve gücü ile ulaşamayan kişinin hali gibi değildir. İmam'ın bu gaybete girmede bir dahli bulunmadığından kendisi sorumlu tutulamayacaktır. Zalimler ve imamı korkutanlar, onun korkusunu ve gaybetine ihtiyaç duyuran şeyi izaleye kadir ve müte-

59 Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, 20, I, 58.

60 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 145.

61 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 145.

mekkindir.”⁶² Murteza’nın, Abbasi Halifelerini, imamın gaybetinden sorumlu tuttuğunu, dolayısıyla günahkar gördüğünü söyleyebiliriz. Burada onlara, imamın zuhuru engelleri ortadan kaldırmaları için de bir çağrı bulunduğu intibahı edinebiliriz.

Murteza, imamın gaybetinin nedenini, zuhuru durumunda bazı mükelleflerin ya da çoğunun ifsatta bulunacaklarını, hallerinden Allah’ın bilmesine bağlamayı caiz görmez. İlet olarak imamın zuhuru, fesada müessir kabul edilirse, imametın aslının; vacibatın ifası ve mukebbehatın irtifaında lutuf olmasına avlettiği şeyin sukutunun vacib olacağını⁶³ göstererek, tamamen İmamî-teolojik bir gerekçe ileri sürmüştür. Murteza’nın bu kelamını şu tarihi durumla irtibatlandırmak mümkündür: İmamın zuhur etmesi ile, taraftarlarının (Alevi/İmamîler) mevcut idareye isyan gibi mefsedet çıkarmaları büyük bir ihtimaldir. Hatta İmamiye teorisine göre İmam’ın zuhuru, adil düzeni kurmak için dönüşü demektir. Bu dönüşte iktidar, ihtilalle ele geçirilecektir ki insan kanı akması kaçınılmaz olacaktır. Akıllara böyle bir soru geleceği ihtimaline dayanarak olsa gerek Murteza, İmam’ın zuhurunun fesada neden olacağını reddetmektedir. Kendi izah ettiği gibi, böyle bir etkisinin vuku bulacağını kabul etmek, teorileri ile tezata düşmek demektir ve onunla bağdaştırıcı izahı güç olacaktır. Böylece Murteza, çok zor bir durumu izahı başardığını düşünmektedir.

İmamın zuhurunu men eden illet, o zuhur edince zalimler, üzerine gidip onu öldüreceklerini ve kanını akıtacaklarını Allah’ın ona bildirmesidir. Zuhuruna mani, bundan başka bir şey değildir. Zarardan mücerred korku ve nefsi telef etmeye ulaşmayan zarar ve benzerleri, gaybet için yeterli değildir.⁶⁴ Murteza, imamın can güvenliğinin kesin şekilde tehdit altında bulunduğunu Allah’ın bildirmesine dayandırarak gaybeti, sem’î ve aklî olarak meşrulaştırmaktadır. Murteza’ya göre, on ikinci İmam, sadece Abbasi otoritelerinden değil, aynı zamanda taraftarlarından da gizlenmiştir. Bu, önceki imamların saklanma nedenlerinden farklıdır. Murteza gibi aynı devrin İmamî ulemasının, önceki imamların gizlenme nedenleri yerine onikinci İmam’ın zuhur etmeme gerekçeleri üzerinde durmaları gibi bir önemli uslûb farklılığından söz edilebilir.⁶⁵ Murteza’nın, İmam zuhur ettiği zaman zalimlerin onu öldüreceğini “Allah’ın, ona bildirmesi”ni kaydetmesi, bu durumun vuku bulacağını daha önceden bildiren bir hadis/habere telmihtir. Küleyni’nin rivayet ettiği bu haberde, “İmam’ın ismini taraftarlarına söylersen, onlar bu bilgileri toplumda ifşa edeceklerdir. Onlar (Abbasi-

62 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 146.

63 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 146.

64 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 146.

65 Bkz. Kuleyni, *el-Kaî*, I, 328-330.

ler), yerini bilirlerse onu öldüreceklerdir,” denmektedir.⁶⁶ Önceki imamlar, taraftarları tarafından gizlendikleri yeri ve faaliyetlerini düşmanlarına ifşa etmeleri nedeniyle biri 70/689, diğeri 140/757 yıllarında iktidarı ele geçirmek için yaptıkları isyanları akamete uğramış ve imamlar tutuklanmışlardı.⁶⁷ Murteza’nın bu tarihi olaylara telmih yaptığını söyleyebiliriz. Dostlarına görünmemesinin nedeni, kendisinin haberini yaymalarından korkmasıdır; onlar, onun zikrini yaparlar, düşmanları bunu duyar ve üzerine giderler. Bu durum, düşmanlarından istitara mucib dereceye tevîl edilir.⁶⁸

Murteza, Gaib İmam’ın bütün bu can güvenliğine rağmen, bazı dostlarına ve şiasına zuhur etmeyeceğini düşünmelerinin kat’i olmadığını söylemektedir. Bu, bilakis caizdir. Onlardan hiç birine zahir olmaması da caizdir. “Ama hepimiz, onun hal-i nefsinin biliriz,” demektedir. Bütün insanlarına veya bazılarının zuhur etmemesinin sebebi olarak yine can güvenliği illetini ileri sürmektedir.⁶⁹ Bu çözümleme ile Murteza’nın, imamlara otorite sahibi olmaya devam etme imkanı sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Tabi ki bu çaba, Şii ulemanın işine yaramaktadır. Çünkü imamların yokluğunda, onların yetki ve fonksiyonlarını ulema deruhte etmektedir. Nitekim, gaybetin uzun sürmesi nedeniyle Murteza devrindeki ulemanın geliştirdiği *velayet-i fakih* müessesesi, Şii dünyada ulemanın siyasi iktidarını sağlamıştır.

Kadı’nın, “Görünmekten mani sebep, öldürölme olunca, öldürölüleceği bilinen her imam ve nebi’ye görünmesini tahzir ve gaybetini Allah’ın vacib yapması gerekli olur. Öldürölüleceğini bildiği hüccetlerinden bazılarının zuhuru, Allah’ın mübah yapması caiz olursa, aynısı bütün imamlar hakkında da caiz olur. Böylece zikrettiğiniz illetin, zuhura mani olması batıl olur,” şeklindeki itirazı, İmamiye’nin gaybet kavramı ile gayet tutarlı görülebilir; çünkü Şi’a imamlarının onbir ve onikincisi hariç, aynı derecede can güvenliği sorunu olmasına rağmen hepsi zuhur etmiştir. Murteza, cevabına “mükelleflerin maslahatını” illet yapmaktadır. Kadı’nın zikrettiği durumun, imamın zuhuruna mani olabilmesi, bu maslahatın, imamın aynı ile zuhur etmekle zarar görmesine bağlıdır. Gaib İmam’ın zuhuruna Allah’ın müsaade etmemesinin nedeni, onun yerine geçecek başka bir hüccetin bulunmadığını ve öncekilerin gaybetine müsaade etmemesine sebep ise onların yerine geçebilecek bir başka imamın bulunduğunu Allah’ın bilmesidir.⁷⁰ Dolayısıyla bu son imam, zuhur ederse öldürölülecek ve artık tamamen hüccetsiz kalması nedeniyle “mükelleflerin maslahatları” zarar görecektir. Onikinci

66 Kuleyni, *el-Kaî*, I, 333.

67 Kuleyni, *el-Kaî*, I, 369.

68 Şerif Murteza, *eş-Şaî*, I, 148.

69 Şerif Murteza, *eş-Şaî*, I, 149.

70 Şerif Murteza, *eş-Şaî*, I, 147.

İmam'ın aynı zamanda taraftar ve dostlarına zuhur etmekten kaçınmasının nedeni ile düşmanlarından gizlenmesinin illeti ayrıdır.⁷¹

b) Hadlerin İkamesi

Kadı'nın, gaybete taalluk ettirdiği bir başka mesele hudud ve ahkâmın infazıdır. Ona göre, bunlar, imamın varlığı durumunda infaz edilir. Şüpheli durumlar ile olduğu gibi, imamın yokluğunda bunlar sakıt olur. "Size göre, bunları ikame edecek görünen imam bulamadığımız zaman durum ne olur sorusuna,"⁷² Murteza'nın cevabı şöyledir: İmam, görünmeye ve hadleri ikamesine imkan bulamadığı dönemde hadler sakıt olmaz. Bilakis hudud, suçun failine sabittir. Eğer suçlular, İmam'ın zuhuruna ulaşırlarsa imam, haddi infaz eder; ulaşamazlarsa cezayı infaz, Allah'a kalır; Kıyamet'te dilerse infaz eder veya affeder. Hudud ikamesinin tehiri ve onda bulunan vacibi istimali menden doğan günah, imamı korkutan ve onu istitara ve gaybete zorlayan kişiyedir. Bu duruma kıyasla imam ikame etmemesi Allah'a gerekli olmaz; çünkü Allah, imam ikame etmeyince maslahatın iktiza ettiği hudud, sukut eder ve kendisinde maslahat bulunan bir şeye Allah, kulları için mani olan olur.⁷³ Murteza'nın, imamın gaybeti süresince hududu ikame yetkisini, mevdut yönetime ve başka kimseye vermediğinden suçların cezasız bırakılabileceğini söylemek istemektedir. Kadı'ya göre, hudud, ikamesi, imam ikame vucubunun şer'i illetidir. Murteza'ya göre bu görev, imamı ikame için bir gerekçe değildir. En ağır ceza olan hududun, infaz edilmemesi diğer suçların da aynı muameleye tabi tutulacağını gösterir ki bu durumun toplumda kaos doğuracağını söylemek mümkündür.

Kadı, şu tartışmayı yapmaktadır: İmam, görevini yapamazsa Cebrail ya da gökteki diğer meleklerin durumunda olmasına mani nedir? Bu durumda arzda imamdan müstağni olunur; çünkü onlar (Şi'a) nazarında imamın taleb edildiği mana, onun zuhurunu iktiza eder. Zuhur etmeyince imamın varlığı, ademi gibi olur.⁷⁴ Buna cevap olarak Murteza şöyle demektedir: Amaç sadece imamın varlığı değil, üstelik onun emir, nehiy ve tasarrufudur; çünkü bu umur ile mükellef, kubuhtan daha uzak ve vacibi fiile daha yakın olur. Fakat zalimler, imamı amacından menettiler. Bundaki kınama onlaradır. Allah, bunu

71 Murteza, bir başka eserinde Onbirinci İmam Hasan Askeri'nin gaybetinin sebebini; istitar ve gaybeti mubih nefse korku olduğunu zikretmektedir. Bkz. Şerif Murteza, *Cumel*, s. 46.

72 Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, 20, I, 74.

73 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 208; Murteza, bir başka eserinde, gaybette Cuma namazının farz olmadığını söylemektedir Cuma namazı, Adil İmam'ın bizzat bulunması ile farz olur. Bkz. *Cumel*, s. 74; Bayram namazlarını da Cuma namazı şartları ile aynı tutmaktadır. Ibid, s. 76. Bu düşüncede olmasına rağmen İmam bizzat varmış gibi Cuma namazı sıhhatinin şartlarını sıralamaktadır. Ibid, s. 74.

74 Kadı Abdulcebbar, *el-Muğni*, 20, I, 81.

zalimlerden taleb edecektir.⁷⁵ İmamın varlığı, gizlenmesinden farklı durumdur. İmam, var olup gizli olunca mükelleflere Allah'ın Hücceti sabittir; çünkü mükellefler, onun zuhurunu sağlayan fillere ve onun cihetiyle menfaat ve mesalihe ulaşmaya kadirdir. Bunlar, Cebrail'de yoktur.⁷⁶

Sonuç

İmamın gaybetine inanmadığından, mezhebinin mebâdiini savunmak değil, Şi'a'nın fikrini çürütmek ve siyaset teorilerinin mühim kıstaslarına göre tezata düştüklerini göstermek amacıyla Kadı, imamın gaybeti halinde doğacak iki meseleye temas etmiştir. 1044'e kadar yaşayan Murteza'nın, metnindeki savunmasında kullandığı tartışmaya göre, gaybetinin üzerinden 170 yıl sonra bile onikinci İmam'ın hala sağ döneceğine inandığı görülmektedir.

Kadı ve Murteza'nın bu tartışmada kullandığı usulü üzerine tespitlerimiz şunlardır: Kadı'nın felsefesi, akla olduğu gibi şeriata/nassa da dayanır. O, şeriati ve akli yakîn ifade eden delil olarak görmekte ve ikisini müsavî derecede kullanmakadır. Murteza, istidlal metodu olarak akıl ile nazarı kullanmıştır. Bu metot dairesini, itikadî esaslarını ispat etmeye kadar genişletmiştir. Nakil delilini, sadece bu akli sonuçları teyid için istihdam etmiştir. Böylece akıl, onun nazarında müstakil bir delil ve dinin usulünde tek merci olmuştur. Akıl, merce olunca, akli delilleri de kullanması kaçınılmaz olmuştur. Fakat akli, sadece imamlarını ispat için kullanmıştır. Tevili kullanması durumu, nassları batınî tevellere götürmüştür. İki alim de "Temanu" ve "Mukabele" delillerini çok sık kullanmıştır.

Şi'a tarihinde eski bir mesele olan gaybet, son imamın gaybeti ile mehdiliğe dönüşmüştür. Kıyamet kopmadan önce rucu edecek olan ve evrime uğramış bu mehdi-imam fikri sayesinde İmamiyye, doktrinini sürekli öğretme imkanı bulmuş, ümitsizliğe düşmeden mensuplarını ve davalarını canlı ve aktif tutabilmiştir. Murteza'nın, Gaib İmam düşüncesi ile, Şi'a'nın hedeflediği ideal-adil idareyi kurmayı tehir ettiğini ancak, mutlaka bir gün tahakkuku umudunu canlı tuttuğunu söyleyebiliriz. Meşru imamın gaybetinin nedeni olarak sürekli zalimleri zikretmesi, iktidardaki güçleri, Şiiler'in akamete uğrayan hedeflerinin sorumlusu olarak gördüğünü ifade etmek için olabilir. Fakat aynı zamanda gaybetle, zalim siyasi idareyi devirmenin, en azından o zaman için, İmamiler'in mevcut kuvvetlerini aştığını kabul ettiği görülmektedir. Bu düşünce ve tavrın en önemli pozitif sonucunun, ulema ile birlikte İmamî toplumun korunması ve Şii düşüncenin reforme edilmesi olduğu söylenebilir. Murteza, imamın gaib olmasının, zahiren varlığından daha etkili olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Gaybetteki imamın, her an çıkıp geleceği ihtimali, Şii toplumun dağılmaması için psikolojik olarak büyük bir pozitif etki sağlamaktadır.

75 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 279.

76 Şerif Murteza, *eş-Şafi*, I, 280.